

وضعیت مسلمانان و شیعیان نیجریه از ظهور اسلام تا قبل از انقلاب اسلامی ایران

سید حمید حسینی^۱

چکیده

نیجریه پرجمعیت ترین کشور آفریقایی و سومین کشور مسلمان جهان است. مرکز تجمع مسلمانان در شمال این کشور واقع شده است. دربارهٔ زمان و چگونگی ورود اسلام به نیجریه دو نظر عمده وجود دارد: برخی آن را پس از وفات پیامبر ﷺ و شماری قرن هفتم هجری از طریق شمال این کشور با ورود بازرگانان و تجار مسلمان دانسته اند. در بررسی زمینه های گسترش تشیع در نیجریه عواملی مانند مهاجرت امام زادگان، تشکیل حکومت ادریسیان و فاطمیون در خور توجه است. پژوهشگران، حضور تشیع در نیجریه را در سه مقطع تاریخی دانسته اند که مقطع سوم از سال ۱۹۹۹ میلادی آغاز شده و همچنان ادامه دارد، با تأثیرپذیری از امواج بیداری و انقلاب اسلامی مردم ایران بوجود آمد و تشیع مورد استقبال فراوان مسلمانان و مردم نیجریه قرار گرفت. شیعیان خوجه، شیعیان لبنانی، حضور بازرگانان مسلمان و صوفیان و فرقه های گوناگون از دیگر عوامل شکل گیری و گسترش تفکر شیعی در نیجریه است که در این نوشتار با رویکردی تحلیلی بررسی شده است.

واژگان کلیدی: نیجریه، اسلام، شیعه، تصوف، آفریقا.

۱. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی همدان. Email: Hoseinihamid2@gmail.com

مقدمه

بزرگترین جامعه مسلمانان در آفریقا، کشور نیجریه است و مرکز تجمع مسلمانان در شمال این کشور قرار دارد. بیشتر مسلمانان نیجریه پیرو مذهب مالکی اند و فرقه‌های صوفیه مانند تیجانیه، قادریه و احمدیه در آن فعالند. دربارهٔ زمان و چگونگی ورود اسلام به کشور نیجریه دو نظر عمده و متفاوت وجود دارد؛ برخی معتقدند اسلام از قرن اول هجری در قلب پاک مردمان محروم و مظلوم این قاره نفوذ نمود و بخش‌هایی از این قاره، مرکز تشکیلات اسلامی گردید و در برخی نقاط آن دولت اسلامی بوجود آمد. شماری دیگر ورود اسلام به نیجریه را در قرن هفتم و از طریق شمال آفریقا به خصوص سودان و صحرای غربی به وسیله تجار مسلمان دانسته‌اند و بر این نگره‌اند که افراد قبیله «هاوسا»، یکی از بزرگترین قبیله‌های ساکن در آفریقای غربی، در ارتباط با تجار مسلمان به سوی اسلام گرایش یافته و این آیین مقدس را پذیرفتند.

سیمای عمومی جامعه نیجریه در چند دهه اخیر، بیانگر آن است که نیجریه صحنه جنگ‌های مذهبی میان صوفیان، شیعیان، سنیان و مسیحیان بوده است. در سده بیستم میلادی، در برابر تأثیرات بیداری اسلامی در احیای اسلام، کشورهای غربی وارد عمل شدند و ترویج مسیحیت و بومی سازی آموزه‌های آن را مورد اهتمام قرار دادند. گزارش‌های تاریخی حکایت از آن دارد که تقریباً در هیچ دوره و زمانی میان مسلمانان و مسیحیان در نیجریه سازگاری پایداری وجود نداشته و همواره درگیری‌های متعددی میان این دو گروه دربارهٔ مسائل و موضوعات مختلف، از جمله اجرای قانون «شریعت اسلامی» رخ داده و منجر به وقوع منازعات مکرر شده است.

در بررسی زمینه‌های ظهور و گسترش تشیع در نیجریه عواملی مانند مهاجرت امام زادگان، تشکیل حکومت ادریسیان و فاطمیون در خور توجه است. پژوهشگران، حضور تشیع در نیجریه را در سه مقطع تاریخی دانسته‌اند که مقطع سوم از سال ۱۹۹۹ میلادی و با تأثیرپذیری از امواج بیداری و انقلاب اسلامی مردم ایران بوجود آمد و تشیع مورد استقبال فراوان مسلمانان و مردم نیجریه قرار گرفت. حضور شیعیان خوجه، شیعیان لبنانی، حضور بازرگانان مسلمان و فرقه‌های گوناگون صوفیه از دیگر عوامل چرایی و چگونگی شکل‌گیری و گسترش تفکر شیعی در نیجریه است.

با وجود نگاه‌های پراکنده در این زمینه مانند *الشیعة فی افریقا* اثر سعید اختر رضوی، *مسلمانان آفریقا* به قلم ژوزف ام. کوک، مقاله «اسلام در نیجریه» محمد رضا شیخی و «شیعیان و

فرصت‌ها و چالش‌های حضور آنان در آفریقا» اثر سیده مطهره حسینی، در این نوشتار کوشش شده است با رویکردی تحلیلی، ضمن بیان تاریخچه، اوضاع مسلمانان در نیجریه از ظهور اسلام تا قبل از انقلاب اسلامی مورد بررسی قرار گیرد.

۱. موقعیت جغرافیایی نیجریه

نیجریه پرجمعیت‌ترین کشور آفریقایی و سومین کشور مسلمان در جهان اسلام است. جمهوری فدرال نیجریه با ۹۲۳۷۶۸ کیلومتر مربع وسعت در شمال با نیجر، در غرب با بنین و در جنوب با کامرون مرز مشترک دارد. نیجریه بزرگترین جامعه مسلمانان در آفریقا را دارد و مرکز تجمع مسلمانان در شمال این کشور است. مسلمانان این کشور اغلب پیرو مذهب مالکی هستند، فرقه‌های صوفیه مانند تیجانیه، قادریه و احمدیه نیز در آن فعالند. شماری وهابی نیز در این کشور حضور دارند. (جعفریان، ۱۳۷۱، ص ۵۶۳)

پایتخت نیجریه «آبوجا» است، این کشور از تنوع قومی بسیاری برخوردار است، شاید بتوان گفت نیجریه دارای متنوع‌ترین ترکیب قومی در آفریقا و جهان است به طوری که در این کشور حدود ۲۵۰ گروه نژادی زندگی می‌کنند که البته باعث مشکلات عدیده‌ای برای این کشور نیز شده است. «یوروبا»، «ایبو»، «هوسه» و «فولانی» ها از جمله مهمترین و بزرگترین اقوام این کشورند و بیشتر مردم نیجریه با گویش «هوسا» تکلم می‌کنند. هر کدام از این گروه‌ها نیز در یک منطقه جغرافیایی خاص ساکن‌اند، بدین شرح که گروه نژادی هوسه - فولانی که ۳۰٪ از جمعیت کل نیجریه را تشکیل می‌دهد - در شمال این کشور زندگی می‌کنند. در غرب نیجریه گروه نژادی یوروبا که ۲۰٪ جمعیت و گروه نژادی ایبو در شرق این کشور که حدود ۱۷٪ از جمعیت کل این کشور را شامل می‌شود، قرار دارد. بیشترین شمار مسلمانان از گروه نژادی «هوسه» اند که در ایالت‌های شمالی متمرکز دارند. یوروباها و فولانی‌ها نیز بیشتر به اسلام گرایش دارند.

در کشور نیجریه به دلیل شرایط خاص جغرافیایی و انسانی، «گسل‌های اجتماعی» همواره نمود قابل توجهی داشته است و گسل‌های دینی و اقتصادی، جدی‌ترین گسل‌های این منطقه است. (بشیری، ۱۳۸۰، ص ۹۵) گسل دینی در بردارنده شکاف میان بیشتر مسیحیان، سنیان و اقلیت شیعی است. این شکاف، «شکاف شمال - جنوب» نیز به شمار می‌رود؛ زیرا مسیحیان در جنوب و مسلمانان در شمال نیجریه ساکن‌اند. (ساعی، ۱۳۲۹، ص ۸۱؛ امین، ۱۳۸۶، ص ۲۰۱) افزون بر این،

شمال کشور نیجریه خشک و فقیر و جنوب آن حاصل خیز و آباد است، از این رو شکاف اقتصادی بر شکاف دینی اضافه شده و شکاف شمال- جنوب را ژرف تر کرده است. کشور نیجریه تا سال ۱۹۶۰م، تحت سیطره و استعمار انگلستان بود و پس از آن تا سال ۱۹۹۹م تحت حاکمیت ارتش و نظامیان بوده است.

۲. پیشینه اسلام و مسیحیت در نیجریه

اسلام و مسیحیت دو دین اصلی نیجریه اند. هرچند ادیان دیگر نیز در این کشور پیروانی دارد. کشور نیجریه از قرن‌ها پیش از میلاد حضرت مسیح عَلَيْهِ السَّلَام، شامل پانزده منطقه پادشاهی بود که توسط بومیان این کشور اداره و محافظت می‌شد. به نظر می‌رسد مذهب بیشتر مردم این کشور قبل از ورود اسلام به این منطقه، طبیعت پرستی بوده است. (رامین و همکاران، ۱۳۸۹، ج ۱۷، ص ۱۷۸) به طور کلی درباره زمان چگونگی ورود اسلام به کشور نیجریه دو نظر عمده و متفاوت وجود دارد:

یک. قرن اول

در طول یک قرن بعد از وفات پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، اسلام در شمال آفریقا راج گشت. پس از آن شمال آفریقا را در بر گرفت و به تدریج به سمت جنوب گسترش یافت. اگر چه این نفوذ در ابتدا از طریق جنگ و نیروی نظامی صورت گرفت، اما به تدریج و در دوره‌های بعد از طریق راه‌های تجاری و داد و ستدهای بازرگانی در شرق، غرب و جنوب گسترش یافت. سابقه حضور شیعیان در قاره آفریقا نیز به سده اول اسلام باز می‌گردد. شیعیان از نخستین سال‌های آغازین اسلام، به آفریقا کوچ کرده‌اند و در طول سالیان طولانی، در بخش‌های گوناگون این قاره حضور داشته‌اند. (حسینی، ۱۳۹۱، ش ۳۸) بعدها بخش‌هایی از این منطقه، مرکز تشکیلات اسلامی گردید و در برخی نقاط آن دولت اسلامی بوجود آمد. (گلی زواره، ۱۳۷۷، ص ۳۳۶)

دو. قرن هفتم

اسلام در قرن هفتم هجری قمری از طریق شمال نیجریه و توسط بازرگانان و تجار مسلمان به این کشور وارد شد. در ابتدا از طرف مردمان ناحیه شمالی و مرکز نیجریه پذیرفته شد و پس از آن در

طول چند قرن در نواحی غرب و جنوب این کشور گسترش پیدا کرد. (رامین و همکاران، ۱۳۸۹، ج ۱۷، ص ۱۷۸) بدین صورت که افراد قبیله «هاوسا» یکی از بزرگترین قبیله‌های ساکن در آفریقای غربی در ارتباط با تجار مسلمان به اسلام گرایش یافتند و آن را پذیرفتند. (مزروعی، ۱۳۶۶، ص ۲۱-۱۷) اکنون در شهر کادونا می‌توان آثار و بناهای قدیمی اسلامی مربوط به قرن ۱۹ میلادی را در نیجریه مشاهده کرد.

مسلمانان از قرن هفتم هجری برابر با قرن ۱۳ میلادی در مناطق مختلف نیجریه در کنار سایر اقوام و ادیان زندگی می‌کردند و کم‌کم توانستند با اخلاق و منش خود حتی حکمرانان مناطقی را که در آن زندگی می‌کردند؛ مسلمان کنند.

در واقع طی دو قرن، مسلمانان نیجریه توانستند ابتدا حاکم «کانو» و سپس حاکم «کاتینسا» را مسلمان کنند، به طوری که در اواخر قرن نهم هجری، بزرگ‌ترین دستاورد حضور سیاسی پیروان اسلام یعنی اتحاد دو پادشاهی «هوسا» و «فولانی»، پدید آمد. از منظر پژوهشگران، مسلمانان در نیجریه بسیار موفق عمل کرده‌اند و این توفیق به دو عامل عمده پیشرفت‌های مادی و معنوی ایشان باز می‌گردد. در واقع پیشرفت مادی و اخلاقی مسلمانان در آن منطقه باعث گسترش اسلام در سرتاسر نیجریه شد. (کوک‌کرافت، ۱۳۷۲، ص ۵۵ و ۵۶)

۳. تعامل مسلمانان و مسیحیان در نیجریه

بررسی جامعه نیجریه در چند دهه اخیر، بیانگر آن است که نیجریه صحنه جنگ‌های مذهبی میان صوفیان، شیعیان، سنیان و مسیحیان بوده است. در سده بیستم، در برابر تأثیرات بیداری اسلامی در احیای اسلام، کشورهای غربی وارد عمل شدند و مسیحی کردن آفریقا و بومی‌سازی آن را مورد اهتمام قرار دادند. از هنگامی که استعمارگران این قاره را کشف کردند، نیجریه همواره محل برخورد اسلام و مسیحیت در آفریقا بوده است. (بی آزار شیرازی، ۱۳۷۷، ص ۷) تقریباً در هیچ دوره و زمانی میان مسلمانان و مسیحیان در نیجریه سازگاری پایداری وجود نداشته و همواره درگیری‌های متعددی میان مسیحیان و مسلمانان درباره مسائل و موضوعات متعدد از جمله اجرای قانون «شریعت اسلامی» طی سالیان اخیر رخ داده که به وقوع تشنج‌های مکرر منجر شده است. (طالشی صالحانی، ۱۳۸۲، ص ۳۷-۳۸)

۴. تشیع در نیجریه

به منظور تبیین بهتر چگونگی و زمان ورود تفکر شیعی به کشور نیجریه، به اختصار به گسترش تشیع در قاره آفریقا می‌پردازیم. اساس اسلام در غرب آفریقا، ماهیتی صوفیانه دارد و از این رو این منطقه به «مرکز معنوی» اسلام در آفریقا نام بردار شده است. بنابراین، بررسی اسلام در غرب آفریقا و نیز آیین تشیع، در گرو ورود به بحث تصوّف است. (حسینی، ۱۳۹۱، ص ۳۸)

در سده سوم، تفکر شیعی در آفریقا ویژگی‌های خاصی دارد از جمله این‌که دولت‌های شیعی در این سده در برخی از مناطق قاره آفریقا تشکیل شد. این موضوع سبب نفوذ امواج تفکر شیعی به سایر مناطق این قاره شد و در نتیجه شکل‌گیری دولت‌های شیعی در آفریقا در قرن چهارم، بی‌سابقه‌ترین گستره حضور شیعیان به وقوع پیوست.

تشیع در این قرن در شرق و غرب و تمام نقاط جهان اسلام رواج یافته و در اوج رشد و توسعه خود بوده که قبل و بعد از آن هیچ گاه از چنین گسترشی برخوردار نبوده است. (مقدسی، ۱۳۶۱، ص ۱۳۶)

در نامشخص ماندن وضعیت شیعیان نیجریه در تاریخ این کشور عوامل متعددی دخیل است. بدون تردید استعمار، بویژه بریتانیا از مخالفان سرسخت تفکر شیعی است، از این رو همیشه در نیجریه به طرق مختلف از جمله ایجاد درگیری‌های مذهبی سعی در قلع و قمع شیعیان داشته است. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که حضور شیعیان در آفریقا منحصر به مناطق مشخصی که در آن‌ها دولت شیعی تأسیس شد، نبوده است. به یقین در بسیاری از مناطق دیگر شیعیان حضور داشته‌اند و در نتیجه سخت‌گیری و هابیون و وحشی‌گری‌های آنان علیه شیعه که در تاریخ ایشان نیز ثبت شده است، شیعیان یا از بین رفته‌اند و یا مجبور به تقیه شده‌اند. (جعفریان، ۱۳۷۱، ص ۴۶-۴۳)

شیعیان نیجریه پر جمعیت‌ترین گروه شیعی در آفریقا هستند. گفته می‌شود ۹۵ درصد شیعیان، پیشتر مذهب یا آیین دیگری داشته‌اند، ولی در سه دهه اخیر به مکتب اهل بیت (علیهم‌السلام) گرویده‌اند که به مستبصرین معروف‌اند. مرکز شیعیان نیجریه در شهر زاریا در ایالت کادونا واقع است. بجز شیعیان بومی، شماری مهاجر لبنانی نیز در نیجریه زندگی می‌کنند. شیعیان این کشور دوازده امامی‌اند و در مناطق کانو، لاگوس و زاریا سکونت دارند. (جعفریان، ۱۳۸۷، ص ۵۶۴)

در بررسی زمینه‌های تشیع در کشور نیجریه نباید عواملی مانند مهاجرت امام زادگان، تشکیل حکومت ادریسیان و فاطمیون را از نظر دور داشت؛ زیرا تشیع در نیجریه به نحوی در ارتباط و متأثر

از چگونگی گسترش تشیع در قاره آفریقا است. تبیین این مسأله مناسب پژوهشی مستقل است و در این مجال نمی‌گنجد.

حضور تشیع در نیجریه به سه مقطع تاریخی مربوط شده است؛ مقطع نخست، قبل از سال ۱۹۹۴م است. در آن مقطع در مجموع، جمعیت شیعیان نیجریه به بیش از ۵۰۰ نفر نمی‌رسیده و قلت پیروان تشیع بیشتر به دلیل آشنا نبودن مردم با این مذهب بوده است. مقطع دوم از ۱۹۹۴م به بعد است. در این مقطع با شکل‌گیری جنبش اسلامی در نیجریه که برگرفته از جنبش «اخوان المسلمین» بود، گرایش برخی از اعضای این جنبش به مذهب تشیع باعث شد که اختلافاتی در آن صورت گیرد و برخی از راه یافتگان به تشیع از جنبش جدا شدند و به کشورهای دیگر مهاجرت کردند. این آغاز شناخت نسبت به تشیع و در نتیجه شکل‌گیری و گسترش آن در بین مسلمانان نیجریه است.

مقطع سوم، که متأثر از امواج بیداری و انقلاب اسلامی مردم ایران است، از سال ۱۹۹۹م آغاز شده و تاکنون ادامه دارد. در این مقطع، مذهب تشیع مورد اقبال مسلمانان و مردم نیجریه قرار گرفته و گسترش قابل توجهی یافته است تا آن‌جا که تاکنون به رغم تبلیغات منفی و بدرفتاری‌های فرقه‌های ضد شیعی، بیش از ۷ میلیون نفر در این کشور به این مذهب گرویده‌اند. (شفیعی، www.basirat.ir)

۵. زمینه‌های گسترش تشیع در نیجریه

در تحلیل چرایی و چگونگی شکل‌گیری و گسترش تفکر شیعی در کشور نیجریه لازم است مجموعه‌ای از عوامل در کنار یکدیگر لحاظ گردد، اما بطور کلی چند عامل در تاریخ نیجریه وجود دارد که زمینه و علت ظهور و گسترش تشیع در این کشور آفریقایی غربی است.

یک. شیعیان خوجه

«خوجه‌ها» شیعیان اثنا عشری‌اند که خاستگاه آن‌ها شهر سند و ایالت گجرات هند است. کلمه «خوجه» از واژه خواجه فارسی به معنای فرد محترم و متشخص گرفته شده است. با مهاجرت آقاخان اول در نیمه اول قرن نوزدهم از ایران به هند، فرقه اسماعیلیه نزاری رونق یافت، اما به تدریج میان نزاری‌ها اختلاف پیش آمد و گروهی از خوجه‌ها امامی شدند. بنا به تقاضای عده‌ای

از خوجه‌ها از مرجعی به نام شیخ زین‌العابدین مازندرانی در نجف، یک روحانی (ملاقادر حسین) به هند عزیمت و مدرسه‌ای برای تدریس اصول اسلامی و عقاید تشیع تأسیس نمود. جذب جوانان خوجه به این مرکز موجب اختلاف بیشتر آنان با اکثریتی که پیروان آقاخان بودند، شد تا آنجا که فشار روزافزون به آن‌ها موجب شد پس از بیست سال مناقشه، این جماعت زادگاه خود را ترک گفته و با مشقت فراوان راهی شرق آفریقا شوند. از سال ۱۸۷۲م، شیعیان خوجه نخستین گروهی بودند که به صورتی سامان یافته در آفریقا استقرار یافتند و تا به امروز منظم‌ترین گروه شیعی به شمار می‌آیند. (رضوی، بی تا، ص ۱۰)

در نواحی ساحل غربی آفریقا، گروهی از شیعیان لبنانی مستقر شده و به تدریج در کشورهای ساحل عاج، سیرالئون و سنگال پراکنده شدند. در واقع شیعیان هندی و لبنانی نخستین گروه‌های شیعی‌اند که در عصر جدید - بعد از روزگار قدیم و عصر فاطمیان - وارد آفریقا شده‌اند و طی ده‌ها سال اخیر، جوامع کوچک شیعی را با تأثیری در خور توجه در آفریقا فراهم آورده‌اند. (همان)

تا سال ۱۹۸۰ میلادی حدود پنج هزار شیعه مهاجر موسوم به «خوجه» در نیجریه زندگی می‌کرده‌اند و از آنجا که شیعیان خوجه در ساحل غربی آفریقا در نزدیکی کشور کنونی نیجریه ساکن شده‌اند، در تأسیس یا گسترش تفکر شیعی این کشور نقش مهمی داشته‌اند.

دو. شیعیان لبنانی

از جمله عوامل گسترش تفکر شیعی در نیجریه، شیعیان مهاجر لبنانی‌اند که خدمات بسیاری به مسلمانان نیجریه کرده‌اند. در اوایل که شهر «ابوجا» به جای «لاگوس» به عنوان پایتخت نیجریه انتخاب شده بود، شماری از خانواده‌های شیعی لبنانی از لاگوس به ابوجا مهاجرت کردند و در این شهر مستقر شدند. این افراد باعث گسترش تفکر شیعی در این شهر گردیدند. (امام زاده،

(www.farsnews.com)

سه. فرق تصوف

بیشتر مسلمانان آفریقایی تمایلات صوفیانه دارند. طریقه‌های تصوف در نشرو تأسیس امپراتوری فولانی نقش مهمی ایفا کرده‌اند. (شیخی، ۱۳۷۰، ص ۱۲۲-۱۱۹) طریقت‌های صوفیه بویژه تیجانیه و قادریه که حضور غالب در این سامان دارند، توجه و احترام خاصی برای اهل بیت (علیهم‌السلام) و سیره

و سنت ایشان قائلند و از آغاز تاریخ اسلام فرزندان امامان معصوم علیهم‌السلام جایگاه ممتازی در این مناطق داشته‌اند و به آنان «شرفا» گفته می‌شد. این نوع فضای مذهبی، زمینه‌های مساعدی را برای رشد افکار و تعلیم اهل بیت علیهم‌السلام و مذهب تشیع فراهم می‌کند. (جعفریان، ۱۳۸۷، ص ۵۶۳)

در قرن هجدهم میلادی حرکتی اسلامی از سوی مسلمانان به رهبری «شیخ عثمان دان فودیو» شکل گرفت که منجر به تشکیل خلافت اسلامی شد. این حکومت یکصد سال پایدار بود و در نهایت توسط مهاجمان انگلیسی برچیده شد. (مزروعی، ۱۳۶۶، ص ۱۷) عثمان فودیو به تجدید حیات اسلامی در نقاط تحت قلمرو نیجریه کنونی و آفریقای غربی و مرکزی پرداخت. وی کشوری اسلامی بنیان نهاد که از «گاندو» تا «آداما» را در بر می‌گرفت و در اتحادی بزرگ، قوانین اسلامی در این سرزمین پهنار اجرا می‌گشت. برای مردم مسلمان غرب آفریقا نام خلافت اسلامی سوکوتو (۱۹۰۳م-۱۸۰۴ق)، یادآور دورانی از عظمت است. با هدایت عالم و مجاهد سنی مذهب نیجریه - شیخ عثمان دان فودیو- سرزمین‌های پهناری در غرب آفریقا تحت لوای اسلام متحد گردیدند و هنوز هم بعد از گذشت دو قرن، آثار خلافت او در این منطقه بخصوص در شمال نیجریه محسوس است. این خلافت تحقق جدانپذیری سیاست اسلام از دیانت آن بود.

قیام اسلامی به رهبری شیخ عثمان دان فودیو و تشکیل خلافت اسلامی یکی از فرازهای حساس تاریخ مسلمانان غرب آفریقا و خصوصاً نیجریه است. بازشناسی این قیام تاریخی و احیای شخصیت شیخ عثمان فودیو و آثار او می‌تواند بیانگر قدرت و عظمت اسلام و نقش روحانیون دینی در غرب آفریقا باشد. (همان) باوجود آن که شیخ عثمان در تمام کتب و نگاشته‌هایش، خود را پیرو مذهب مالکی و طریقت صوفیه قادریه دانسته است، اما از احترام نسبت به ائمه علیهم‌السلام و حضرت زهرا علیها‌السلام هیچ‌گاه غفلت نکرده است. او اهتمام خاصی نسبت به ظهور حضرت مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف داشت و این موضوع را در کتاب تنبیه الامة علی قرب هجوم الشرايط الساعة بیان کرده است. او به دلیل گرایش‌های عارفانه و در عین حال محبت به مهدی موعود عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف توانست جمعیت زیادی را در نیجریه به اسلام دعوت کند. او که خود منتظر حضرت مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف بود، دیگران را نیز به انتظار ایشان سفارش می‌نمود. شیخ از این که خود را مهدی بنامد خودداری می‌کرد و مدعی بود که او تنها پیام آور مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف است.

طرح کلی اندیشه‌های شیخ عثمان دان فودیو را در باب حکومت اسلامی در کتاب بیان وجوب الهجرة علی العباد و بیان وجوب نصب الامام و اقامة الجهاد می‌توان جستجو نمود. شیخ

در فصول پایانی این کتاب، در فصل پنجاه و هشتم تا شصت و سوم، به شرح سیره رسول خدا ﷺ و خلفای بعد از او، ابوبکر، عمر، عثمان، امام علی علیه السلام و امام حسن علیه السلام می پردازد تا از این طریق چهره حکومت اسلامی صدر اسلام را برای مسلمانان به عنوان الگو و نمونه، زنده سازد و آن‌ها را به پیروی از آن دعوت نماید. (مزروعی، ۱۳۶۶، ص ۱۷)

عقیده به مهدویت در شرق نیجریه توسعه یافت و مردی جنگاور به نام رابح به عثمان دان فودیو کمک کرد تا حکومتی از معتقدان مهدویت را تشکیل دهد. او همچنین توانست شخصی از اخلاف عثمان دان فودیو به نام هیاتو را که مدعی سلطنت سوکوتو بود، با خود متحد کند. بعدها رابح در جنگی علیه فرانسوی‌ها (۱۹۰۰م) هلاک شد و هیاتو نیز کمی بعد به دست پسر رابح، کشته شد و با از بین رفتن آن‌ها، مهدی گرائی نیز به سرعت رو به افول گذاشت. افزون بر این که حضور اروپائیان در اطراف چاد نیز نگرانی‌های دیگری را موجب شده بود. با این همه امروز نشانه‌هایی از مهدویت در افکار مذهبی مردم شرق نیجریه باقی مانده است. (ام.کوک، ۱۳۷۳، ص ۳۲۷) اسلام گرائی در زمان جانشینی عثمان، محمدبلو همچنان ادامه یافت.

در پی اشغال نواحی شمالی توسط بریتانیایی‌ها، نیجریه شمالی تأسیس شد. مسلمانانی که از معرکه جنگ با بریتانیا جان سالم به در بردند، همراه محمد بلو، هجرت به سوی مکه را ادامه دادند. هجرتی که به مایرنو معروف شد.

در نهایت خلافتی که در سال ۱۸۰۴ م به دست شیخ عثمان دان فودیو پایه گذاری شده بود، در سال ۱۹۰۲ م به دست انگلیسی‌ها برچیده شد.

چهار. روابط تجاری

حضور بازرگانان مسلمان و صوفیان فرقه‌های گوناگون دو بال ورود اسلام و تشیع و توسعه آن در سرزمین آفریقا بوده است که نباید از آن غافل شد؛ زیرا بازرگانان با فعالیت‌های مردمی و اخلاق نیکو، مردم‌داری کرده و زمینه‌های انتقال دین و مذهب را فراهم آورده‌اند و از گروه‌های شیعی حمایت مالی و معنوی کرده‌اند. (حسینی، ۱۳۹۱، ص ۳۸)

ایرانیان از طریق روابط تجاری با مناطق داخلی شرق و مرکز آفریقا، اسلام را در مناطقی چون اوگاندا، شرق کنگو، بوروندی، غرب تانزانیا و زامبیا گسترش دادند. این امر با بهره‌گیری از رهنمودهای دین اسلام در زمینه وحدت، برادری و نفی امتیاز بومی و نژادی صورت گرفت و در

واقع شیرازی‌ها غیر مستقیم و از راه بازرگانی، اصول و تعالیم دین اسلام را به دورترین مناطق آن روز قاره آفریقا انتقال دادند.

ایرانیان بر زبان محلی بومیان اثر گذاشتند و تقویم هجری شمسی، معماری ایران، جشن نوروز و... را برای آن‌ها به ارمغان آوردند و اثر ارزشمند این فعالیت‌ها در این سرزمین جاودانه و ماندگار شده است. (احمدی، ۱۳۸۵، ص ۷۳-۹۶)

نتیجه گیری

سابقه ورود اسلام به کشور نیجریه اگرچه بصورت غیر چشمگیر به دهه‌های اول قرن اول هجری باز می‌گردد، اما ورود این آیین مقدس در سطحی گسترده و فراگیر، مربوط به قرن هفتم و بیشتر از طریق روابط تجاری و مهاجرت شیعیان صورت پذیرفته است. اسلام در همان آغاز ورود به نیجریه با محبت اهل بیت (علیهم‌السلام) عجین بود و فرق تصوف در توسعه بزرگترین گروه مسلمانان در نیجریه یعنی شیعیان، نقش مهمی ایفا کرده‌اند. بدون تردید استعمار، بویژه بریتانیا از مخالفان سر سخت تفکر شیعی است، از این رو همیشه در نیجریه به طرق مختلف از جمله ایجاد درگیری‌های مذهبی سعی در قلع و قمع شیعیان داشته است. در بررسی زمینه‌های گسترش تشیع در نیجریه عواملی مانند مهاجرت امام زادگان، تشکیل حکومت ادریسیان و فاطمیون درخور توجه است. پژوهشگران، حضور تشیع در نیجریه را در سه مقطع تاریخی دانسته‌اند که مقطع سوم از سال ۱۹۹۹م آغاز شده و همچنان ادامه دارد، با تأثیرپذیری از امواج بیداری و انقلاب اسلامی مردم ایران بوجود آمد و تشیع مورد استقبال فراوان مسلمانان و مردم نیجریه قرار گرفت. شیعیان خوجه، شیعیان لبنانی، حضور بازرگانان مسلمان و صوفیان فرقه‌های گوناگون از دیگر عوامل شکل‌گیری و گسترش تفکر شیعی در نیجریه است که در این نوشتار با رویکردی تحلیلی بررسی شده است.

فهرست منابع

۱. ام. کوک، ژوزف، **مسلمانان آفریقا**، ترجمه سید اسدالله علوی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۷۳.
۲. بشیریه، حسین، **درآمدی بر جامعه‌شناسی اجماع و وفاق در دولت عقل**، تهران: نگاه معاصر، ۱۳۸۳.
۳. بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم، **عاشورا در سرزمین‌ها: قاره آفریقا**، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۷.
۴. جعفریان، رسول، **اطلس شیعه**، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۷.
۵. _____، **جغرافیایی تاریخی و انسانی شیعه در جهان اسلام**، قم: انتشارات انصاریان، ۱۳۷۱.
۶. حسینی، سیده مطهره، «شیعیان و فرصت‌ها و چالش‌های حضور آنان در آفریقا»، **فصلنامه شیعه‌شناسی**، سال دهم، تابستان ۱۳۹۱، شماره ۳۸.
۷. رامین، علی، {و همکاران}، **دانشنامه دانش‌گستر**، تهران: مؤسسه علمی و فرهنگی دانش‌گستر، ۱۳۸۹.
۸. رضوی، سعید اختر، **الشیعة فی افریقا**، هند: المركز الوثائقی لتراث اهل البيت (علیه السلام)، بی تا.
۹. ساعی، محسن، **آقاخان محلاتی و فرقه اسماعیلیه**، تهران: {بی نا}، ۱۳۲۹.
۱۰. شیخی، محمدرضا، «گذری بر جهان اسلام: اسلام در نیجریه»، **مشکوٰۃ**، تابستان ۱۳۷۰، شماره ۳۱.
۱۱. طالشی صالحانی، حسین، **نیجریه**، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، ۱۳۸۲.
۱۲. عرب احمدی، امیر بهرام، «مهاجرت شیرازی‌ها به آفریقا»، **پژوهش علوم سیاسی**، پاییز و زمستان ۱۳۸۵، شماره ۳.
۱۳. کوک‌کرافت، لارنس، **راه آفریقا «سفری از گذشته»**، ترجمه خسرو قدیری، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۲.
۱۴. گلی زواره، غلام رضا، **سرزمین اسلام (شناخت اجمالی کشورها و نواحی مسلمان‌نشین جهان)**، قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷.
۱۵. مزروعی، رجب علی، «مسیحیت در نیجریه»، **کیهان فرهنگی**، آذر ۱۳۶۶، شماره ۴۵.
۱۶. مزروعی، محمد حسن، «اسلام در نیجریه»، **کیهان فرهنگی**، فروردین ۱۳۶۶، شماره ۳۷.
۱۷. مقدسی، ابوعبدالله محمدبن احمد، **أحسن التقاسیم فی معرفة الأقالیم**، ترجمه منزوی، تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان ایران، ۱۳۶۱.
۱۸. www.basirat.ir، «شیعیان نیجریه، مسلمانان فراموش شده قاره سیاه»، یوسف شفیعی.
۱۹. www.farsnews.com، سید علی امام زاده.